

Anna Gołębiowska

Gwarancje wolności sumienia i religii w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 54/3-4, 333-365

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNA GOŁĘBIOWSKA

GWARANCJE WOLNOŚCI SUMIENIA I RELIGII W KONSTYTUCJI RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ Z DNIA 2 KWIEŚNIA 1997 R.

Treść: Wprowadzenie. – 1. Propozycje projektów Konstytucji RP. – 2. Postulaty Episkopatu Polski w sprawie założeń nowej Konstytucji RP. – 3. Podstawy prawne wolności sumienia i religii w Konstytucji RP z 1997 r. – 4. Określenie pojęcia wolności sumienia i religii. – 5. Wolność sumienia i religii zawarta w art. 53 Konstytucji RP. – 6. Podmioty wolności sumienia i religii. – 6.1. Każdy człowiek. – 6.2. Rodzice. – 6.3. Kościół. – 7. Przedmiot wolności sumienia i religii. – 8. Granice wolności sumienia i religii. – Zakończenie.

Wprowadzenie

W momencie rozpoczęcia przemian ustrojowych w Polsce w czerwcu 1989 r. stosunki między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi opierały się na regulacjach prawnych trzech ustaw wyznaniowych, uchwalonych 17 maja 1989 r. Chodzi o ustawy: o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego¹, o gwarancjach wolności sumienia i wyznania² oraz o ubezpieczeniu społecznym duchownych³.

Reformy polityczne uchwalone w dniu 5 kwietnia 1989 r.⁴ przyczyniły się do rozpoczęcia publicznego dialogu, zmierzającego do uchwalenia nowej Konstytucji. Oznaczało to początek dyskusji nad problematyką zarówno gwarancji dla indywidualnej wolności sumienia i wyznania, jak i pełnej swobody wypełniania funkcji religijnych i organizacyjnych przez kościoły i związki wyznaniowe. Poza tym na-

¹ Dz. U. 1989 nr 29, poz. 154.

² Dz. U. 1989 nr 29, poz. 155 z późn. zm.

³ Dz. U. 1989 nr 29, poz. 156.

⁴ KALLAS M., *Projekty konstytucyjne 1989-1991*, Warszawa 1992, s. 5-6.

kładały na wszystkie organy publiczne obowiązek zachowania neutralnego stosunku w sprawach religijnych i światopoglądowych⁵.

Obowiązująca Konstytucja bierutowsko-stalinowska z 22 lipca 1952 r.⁶ nie spełniała wymogów demokratycznego państwa prawa. Dlatego też w debacie nad projektem Konstytucji III Rzeczypospolitej pojawiała się pytanie, jak sformułować zasady prezentowane przez wyrazicieli dwóch tradycyjnie przeciwstawnych modeli, czyli zwolenników państwa świeckiego i zwolenników państwa wyznaniowego? Z pewnością klasyfikacja ta oparta jest na założeniach ideologicznych, w związku z tym współczesne państwa poddały modyfikacjom swoje systemy, aby doprowadzić do utworzenia modelu pośredniego w stosunku do tych dwóch skrajnych wobec siebie modeli. Przyczynę tego można upatrywać w świadomości wolności religijnej, jako podstawowego prawa, które należy się każdemu człowiekowi. Z tego też względu zaistniała konieczność poszanowania jej przez każdy system prawa stanowiącego⁷.

1. Propozycje projektów Konstytucji RP

Pierwszy etap prac nad nową Konstytucją polską trwał od 1989 do 1993 r. W tym czasie Sejm i Senat powołali Komisje Konstytucyjne. Sformalizowanie trybu procesu legislacyjnego zaś nastąpiło w 1992 r., w momencie uchwalenia ustawy o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji RP. Po wyborach parlamentarnych w 1993 r. wyłoniono następną Komisję Konstytucyjną, która rozpoczęła prace w 1994 r.

⁵ PIETRZAK M., *Stosunki państwo-kościół w nowej Konstytucji*, Państwo i Prawo 1-2 (1997), s. 173.

⁶ Dz. U. 1952 nr 33, poz. 32 ze zm.

⁷ KRUKOWSKI J., *Kościół i Państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 1993, s. 243. Autor podkreśla, iż: „Trzeba jednak krytycznie zauważyć, że tego rodzaju klasyfikacja jest przejawem myślenia schematami – opartymi na założeniach ideologicznych – zakorzenionych w przeszłości, a oderwanymi od współczesnej kultury prawnej. Doświadczenia historyczne wykazują bowiem, że zarówno *model państwa wyznaniowego* jak i *model państwa świeckiego* zostały wydumane przez ideologów w minionych warunkach historycznych. Mimo że były one narzucone społeczeństwom poszczególnych krajów, to współcześnie istnieją tylko w założeniach ideologicznych niektórych partii. Natomiast w systemach prawnych współczesnych państw poddane zostały modyfikacjom zmierzającym do utworzenia modelu, który jest pośredni w stosunku do tych dwóch skrajnych”.

I od tego momentu zaczął się drugi etap prac nad nową Konstytucją, czyli od 1994 do 1997 r.⁸.

Był to okres wprowadzania zmian do jednolitego tekstu Projektu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej przez Komisję Konstytucyjną Zgromadzenia Narodowego i Zgromadzenie Narodowe w okresie od pierwszego czytania siedmiu projektów złożonych Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego, które odbyło się w dniach 21-23 września 1994 r., do dnia 2 kwietnia 1997, kiedy została uchwalona Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej⁹. W publicznym dialogu natomiast uczestniczyły partie polityczne, środowiska naukowe, jak również osoby prywatne wypracowując i zgłaszając projekty ustawy zasadniczej.

Dokonując krótkiej analizy oficjalnych projektów¹⁰ w zakresie regulacji wyznaniowych należy zwrócić uwagę na uwarunkowania polityczne, jakie towarzyszyły ich powstawaniu, z uwagi chociażby na to, iż miały one istotny wpływ na formalnoprawny wyraz proponowanych rozwiązań konstytucyjnych. Wobec tego analizując zgłoszone projekty Konstytucji RP należy postawić pytanie, w jakim stopniu respektowane są w nich podstawowe wartości ludzkie, jakimi są godność człowieka i wynikające z niej prawo do wolności sumienia i religii? W projektach tych w definiowaniu zasady wolności religijnej można zaobserwować wpływ koncepcji ideologicznych i filozoficznych.

W związku z tym projekty te można zakwalifikować do dwóch grup. Do pierwszej należy zaliczyć projekty Konstytucji RP, zgodnie z którymi prawa podmiotowe do wolności religijnej uważane są za prawa obywatelskie, a więc prawa nadane swoim obywatelom przez władze państwowe. Koncepcje te preferowały niektóre ugrupowania postkomunistyczne¹¹.

⁸ PIETRZAK M., *Stosunki państwo-kościół...*, s.174.

⁹ Dz. U. 1997 nr 78, poz. 473; Por. SOBAŃSKI R., *Die Bewahrung der jungen polnischen Demokratie auf dem Problemfeld des Staat – Kirche – Verhältnisses*, Forum Iuridicum 2/2003, s. 159 – 172; SOBCZYK P., *Wolność sumienia i religii w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej - Postulaty Kościoła katolickiego*, Prawo Kanoniczne 51 (2008) nr 3-4, s. 372.

¹⁰ Por. GÓROWSKA B., *Wolność sumienia i religii w realiach polskich*, w: Dylematy wolności sumienia i wyznania w państwach współczesnych, Warszawa 1996, s. 111; MAŁAJNY R. M., *Dylematy wolności sumienia i wyznania w państwach współczesnych*, Warszawa 1996, s. 73-74.

¹¹ KRUKOWSKI J., *Kościół i Państwo...*, s. 253.

Takie gwarancje wolnościowe zawarte były w projekcie Konstytucji RP przedstawionym przez Polskie Stronnictwo Ludowe, gdzie art. 15 tego projektu był następujący:

- „1. Państwo zapewni obywatelom wolność sumienia i wyznania.
2. Nikt nie może uchylać się od pełnienia obowiązków publicznych z powodu swoich przekonań lub wierzeń religijnych.
3. Nikt nie może być zmuszony do udziału w czynnościach lub obzędach religijnych”¹².

Podobne stanowisko preferowało Stronnictwo Demokratyczne, które w art. 24 projektu przedstawiało zapis, że „Poręcza się wolność sumienia i wyznania. Nikt nie może doznać uszczerbku z powodu wyznawania jakiegokolwiek religii, wyznania lub bezwyznaniowości (...). Państwo jest neutralne i przez swoje instytucje nie może sugerować obywatelom określonego światopoglądu ani różnicować obywateli w zależności od stosunku do religii. Nadużywanie religii lub bezwyznaniowości dla siania niezgody narodowej, naruszania prawa lub zakłócania ducha tolerancji jest zabronione”¹³. Gwarancje te posiadały charakter pozytywistyczny i negatywny. Ponadto niektórzy autorzy wskazują na brak w tych projektach gwarancji poszanowania wolności religijnej w aspekcie pozytywnym¹⁴.

Stanowisko takie prezentował projekt Konstytucji Konfederacji Polski Niepodległej, umieszczając w art. 21 zapis, według którego „Obywatelom przysługują kardynalne prawa: wolność sumienia, wyznania lub bezwyznaniowości”¹⁵. Jednakże w tym projekcie nie podano uszczegółowienia treści tych wolności.

Druga grupa projektów Konstytucji RP preferowała filozofię prawa naturalnego zgodnie, z którym państwo nie nadaje człowiekowi praw wolnościowych, ale podejmuje się pełnić rolę ich gwaranta. Należy do nich zaliczyć projekty Sejmowej i Senackiej Komisji Konstytucyjnych z 1991 r.

W zapisach art. 28 projektu przyjętego przez Sejmową Komisję Konstytucyjną postanowiono, że:

- „1. Gwarantuje się wolność przekonań, sumienia i wyznania.

¹² KALLAS M., *Projekty konstytucyjne...*, s. 7; GRZEŚKOWIAK A., *Projekty konstytucji*, Warszawa 1993, s. 18.

¹³ Tamże, s. 9-10.

¹⁴ KRUKOWSKI J., *Kościół i Państwo...*, s. 253.

¹⁵ KALLAS M., *Projekty konstytucyjne...*, s. 14.

2. Każdy ma prawo do swobodnego wyboru wyznania i praktykowania zarówno publicznie, jak i prywatnie, indywidualnie lub zbiorowo swej wiary i wykonywania obrzędów religijnych, o ile to nie sprzeciwia się porządkowi publicznemu lub moralności publicznej.

3. Nikt nie może zostać z powodu swoich przekonań lub wyznania ograniczony w prawach i wolnościach.

4. Rodzice oraz prawni opiekunowie mają prawo do wychowania dzieci zgodnie ze swymi przekonaniami (wniosek mniejszości: ustęp 4 skreślić).

5. Państwo gwarantuje rodzicom oraz prawnym opiekunom prawo do pobierania przez ich dzieci nauki religii w szkołach i w punktach katechetycznych stosownie do ich wyznania¹⁶.

Poza tym w grupie tej znajdował się projekt Konstytucji RP uchwalony przez Senacką Komisję Konstytucyjną, gdzie w normie art. 24 zawarto gwarancje wolności religijnej w wymiarze pozytywnym:

„1. Każdy ma prawo do wolności sumienia i religii. Prawo to obejmuje wolność do posiadania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie swej religii przez uprawianie modlitwy, kultu, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii realizuje się także przez posiadanie kościołów czy miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących i w prawie osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują.

2. Państwo uznaje prawo rodziców do zapewnienia swoim dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie z ich przekonaniami. Każda prawnie uznawana religia może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszone prawo do wolności religii innych osób i prawo niewierzących.

3. Wolność uzewnętrzniania religii może podlegać jedynie ograniczeniom ustawowo przewidzianym, gdy są one konieczne dla ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności albo praw i wolności innych osób przy poszanowaniu równości i sprawiedliwości¹⁷.

W komentarzach na temat nowej Ustawy Zasadniczej można było zauważyć pogląd według którego „Dla konstrukcji demokratyczne-

¹⁶ KRUKOWSKI J., *Kościół i Państwo...*, s. 254.

¹⁷ Tamże.

go państwa prawnego sprawą nader istotną, ale też i nader delikatną, jest sprawa wartości, które Konstytucja powinna wyrażać, a prawo wartości te realizować. Można się bowiem odcinać od ideologii, jednak każde państwo istniejące aktualnie realizuje pewną filozofię, czy chcemy tego, czy nie. Chodzi więc o to, aby postawić pewne zdrowe podstawy filozoficzne państwa, którego prawną konstrukcję daje Konstytucja¹⁸.

Podstawy filozoficzne państwa, pierwotne w stosunku do prawniczych koncepcji, znajdują szczególny wyraz w regulacji wolności i praw człowieka i obywatela. Niemniej jednak respektowanie tych wolności i praw, jak słusznie zauważają niektórzy autorzy, stanowiące jeden z istotnych elementów funkcjonowania państwa prawa, jest podstawowym warunkiem uznania działania za sprawiedliwe¹⁹.

Rozważania dotyczące określenia stosunku między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi polegały na rozstrzygnięciu wątpliwości, czy idee tę należy umieścić wśród zasad ustrojowych. Alternatywą dla tego rozwiązania było powiązanie jej z wolnością sumienia i wyznania, a tym samym pomniejszenie jej znaczenia ustrojowego. W rezultacie zdecydowano nadać sprawom wyznaniowym rangę konstytucyjną i umieścić je wśród zasad ustrojowych²⁰.

Twórcy Konstytucji zdawali sobie sprawę z tego, że Ustawa Zasadnicza wymaga wprowadzenia rozwiązań, które określałyby podstawy państwa i jego porządku prawnego, a także określenia koncepcji praw człowieka i ich katalogu²¹. Istotną kwestią jest fakt przyjęcia przez Rzeczpospolitą Polską zobowiązań międzynarodowych. Z uwagi na to przy tworzeniu katalogu wolności i praw człowieka i obywatela twórcy Konstytucji RP korzystali z aktów prawa międzynarodowego. Jeszcze przed przyjęciem nowej Konstytucji Polska ratyfikowała Pakty Praw Politycznych Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz Europejską Konwencję o Ochronie Praw i Podstawowych Wolności.

Nie ulega wątpliwości, że ogromne znaczenie w debacie konstytucyjnej w kwestii katalogu wolności i praw człowieka i obywatela, która

¹⁸ ZAKRZEWSKA J., *Wypowiedź*, w: Komisja Konstytucyjna. Biuletyn I, Warszawa 1990, s. 9.

¹⁹ POŁ. SOB CZYK P., *Wolność sumienia i religii...*, s. 208.

²⁰ POŁ. PIETRZAK M., *Stosunki państwo-kościół...*, s. 176.

²¹ POŁ. PIECHOWIAK M., *Pojęcie praw człowieka*, w: Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona, WIŚNIEWSKI L., (red.), Warszawa 1997, s. 21.

trwała od 1989 r., była oczywiście sprawa dotycząca regulacji wolności religijnej. Zdaniem Jana Pawła II wolność religijna „jest pierwszym i niezbędnym prawem osoby ludzkiej, a nawet więcej, można powiedzieć, że w stopniu w jakim dotyka ona najbardziej intymnej strony ducha, podtrzymuje głęboko zakotwiczoną w każdej osobie rację bytu innych wolności”²².

Z wypowiedzi Ojca Św. Jana Pawła II wynika, że istotą wolności religijnej jest naturalna zdolność człowieka do poznawania prawdy obiektywnej, dotyczącej sensu jego życia, z tym, że zdolność ta ma swoje źródło w naturze ludzkiej. Zatem zgodnie z tym co twierdzą niektórzy autorzy wolność religijna w wymiarze indywidualnym uznawana jest za podmiotowe prawo człowieka²³.

Kwestia ta znajduje potwierdzenie w dokumentach, dotyczących wolności religijnej, czyli: Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka²⁴, Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych²⁵, Akcie Końcowym Konferencji w Sprawie Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie z dnia 1 sierpnia 1975 r. podpisanym w Helsinkach²⁶, Deklaracji o wolno-

²² JAN PAWEŁ II., *Dokument Stolicy Apostolskiej o wolności religijnej z 1 września 1980 r.*, L'Osservatore Romano, Wydanie polskie (1980), nr 10, s. 8.

²³ Por. MAZUREK F. J., *Prawo człowieka do wolności religijnej*, w: Kościół i prawo, T. 5, Lublin 1988, s. 96.

²⁴ Dz. U. 1993 nr 61, poz. 175. Z art. 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka wynika, że: „Każdy człowiek ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje swobodę zmiany wyznania lub wiary oraz swobodę głoszenia swego wyznania lub wiary bądź indywidualnie, bądź wspólnie z innymi ludźmi publicznie i prywatnie poprzez nauczanie, praktykowanie, uprawianie kultu i przestrzeganie obyczajów”.

²⁵ Dz. U. 1977 nr 38, poz. 167. W Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych, zwłaszcza w art. 18 zostały wymienione formy korzystania z wolności religijnej zgodnie ze standardami międzynarodowymi: „Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. Prawo to obejmuje wolność posiadania lub przyjmowania wyznania lub przekonań według własnego wyboru oraz uwewnętrzniania indywidualnie lub prywatnie swej religii lub przekonań przez uprawianie kultu, uczestniczenia w obrzędach, praktykowanie i nauczanie”.

²⁶ Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, 1 sierpnia 1975, Warszawa 1980; RAJECKI R., *Stolica Apostolska i proces KBWE*, Chrześcijanin w Świecie nr 7 (1985), s. 47 – 73. W dokumencie wskazano zasadę według której: „Państwa uczestniczące będą szanować prawa człowieka i podstawowe wolności, włączając w to wolność myśli, sumienia, religii lub przekonań każdego bez względu na różnice rasy, płci, języka lub religii. Będą one popierać i zachęcać do efektywnego korzystania z obywatelskich, politycznych, ekonomicznych, społecznych, kulturalnych

ści religijnej światowej Rady Kościołów z Amsterdamu (1948 r.), a w ostatecznej wersji z New Delhi (1961 r.), Deklaracji o wolności religijnej *Dignitatis humanae* Soboru Watykańskiego II²⁷, a także *Dokumentie Stolicy Apostolskiej o wolności religijnej* Jana Pawła II przesłanym szefom Państw – sygnatariuszy Aktu Końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie przed konferencją w Madrycie (13 września 1980 r.)²⁸. Oprócz dokumentów międzynarodowych i ponadnarodowych twórcy Ustawy Zasadniczej uwzględnili także akt prawny, jakim jest Kodeks cywilny z 1964 r.²⁹, który w dyspozycjach art. 23 i 24 wymienia wolność sumienia i wyznania, traktując je, jako dobro osobiste.

Kwestię wolności religijnej w projektach Konstytucji RP z 1997 r. traktowano głównie kierując się racjami politycznymi. Brano pod uwagę także doświadczenia Polski w dziedzinie tolerancji i wolności religijnej z uwzględnieniem dokumentów międzynarodowych. Aby

i innych praw i wolności, które będą uznawać i szanować wolność jednostki w zakresie wyznawania i praktykowania, indywidualnie lub wspólnie z innymi, religii lub przekonań zgodnie z nakazami jej własnego sumienia”.

²⁷ *Declaratio de libertata religiosa Dignitatis humanae*, 7 December 1965, AAS 58 (1966) 929-946 Tekst polski, w: Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje, Tekst polski. Nowe tłumaczenie, Poznań 2002, s. 87 – 95. W nr 2 Deklaracji podkreślono, że: „Osoba ludzka ma prawo do wolności religijnej. Tego rodzaju zaś wolność polega na tym, że wszyscy ludzie powinni być wolni od przymusu ze strony czy to poszczególnych ludzi, czy to zbiorowisk społecznych i jakiegokolwiek władzy, tak aby w sprawach religijnych nikogo nie przymuszano do działania wbrew jego sumieniu ani nie przekazywano mu w działaniu według swego sumienia, prywatnym i publicznym, indywidualnym lub w łączności z innymi, byleby w godziwym zakresie”.

²⁸ JAN PAWEŁ II, *Dokument Stolicy Apostolskiej o wolności religijnej*, L'Osservatore Romano nr 10 (1981), s. 7 – 8. W nr 4 *Dokumentu* napisano, iż wolność religijna polega na „możności oddawania czci Bogu zgodnie z wymaganiami prawego sumienia oraz wyznawania religii prywatnie i publicznie”. Poza tym stwierdzono, iż wolność religijna obejmuje: „wolność przyłączenia się lub nie do określonego wierzzenia i do odpowiadającej mu wspólnoty wyznaniowej; wolność spełniania indywidualnie i zbiorowo, prywatnie i publicznie aktów modlitewnych i kultowych oraz posiadania kościołów i miejsc kultu w takiej ilości, jakiej wymagają potrzeby wierzących; wolność osób w korzystaniu z opieki religijnej wszędzie tam, gdzie się znajdują, szczególnie w zakładach opieki społecznej (klinicach, szpitalach), w koszarach wojskowych i miejscach pełnienia alternatywnej do wojskowej służby cywilnej, jak również w więzieniach”.

²⁹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. 1964 nr 16, poz. 92 z późn. zm.)

zrealizować tak trudne zadania stojące przed twórcami Konstytucji RP niektórzy autorzy słusznie wskazywali na potrzebę uwzględnienia systemu wartości chrześcijańskich zakorzenionych w polskiej kulturze narodowej³⁰.

Znawcy tematu stanowczo podkreślali, że negacja systemu wartości byłaby sprawą patologiczną i tragiczną dla całego narodu polskiego, dlatego też obawy, że uwzględnienie systemu wartości chrześcijańskich może doprowadzić do nadania państwu charakteru wyznaniowego jest nieuzasadnione i wynika z niezrozumienia jego istoty³¹. W związku z tym wartości chrześcijańskie powinny zostać zapisane i zagwarantowane w nowej Konstytucji, ponieważ poszanowanie fundamentalnej wartości, jaką jest godność osoby ludzkiej oraz wprowadzenie skutecznych gwarancji praw człowieka wynikają z tej właśnie godności³².

2. Postulaty Episkopatu Polski w sprawie założeń nowej Konstytucji RP

Kościół katolicki podobnie zresztą, jak i inne kościoły i związki wyznaniowe zaangażował się w proces tworzenia Ustawy Zasadniczej. Uwzględniono w tym przypadku fakt, że konstytucja państwa wyrasta z tradycji narodowej i jest rezultatem różnych tendencji ideologicznych. Formuły wpisywane do aktów nadrzędnych w hierarchii źródeł prawa konkretnego państwa, są wyrazem porozumienia społecznego, które określa się, jako „formuły kompromisowe”³³. Analizując udział Kościoła katolickiego w Polsce w procesie tworzenia nowej Konstytucji RP można zauważyć recepcję nauczania Soboru Watykańskiego II³⁴.

Wobec tego korzystając z zasad wypracowanych podczas *Vaticanium II* Kościół katolicki stanowisko swoje wyraził w piśmie z 16 czerwca 1990 r. w sprawie założeń aksjologicznych nowej Konstytucji RP. Dołączono do niego pismo wcześniejsze z dnia 26 lutego 1947 r., pt. „Katolickie postulaty konstytucyjne”³⁵. Stanowisko Episkopatu

³⁰ Por. KRUKOWSKI J., *Kościół i Państwo...*, s. 257-258.

³¹ Por. Tamże, s. 258.

³² Por. Tamże.

³³ KRUKOWSKI J., *Relacje Państwo-Kościół w konstytucjach współczesnych państw, Przemiany w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 1996, s. 57.

³⁴ Por. SOBczyk P., *Kościół a wspólnoty polityczne*, Warszawa 2005, s. 87-148.

³⁵ Por. *Pismo Okólne Biura Prasowego Episkopatu Polski* z dnia 15-21 kwietnia 1991 r., s. 2 – 3; KALLAS M., *Projekty Konstytucyjne...*, s. 7-54.

Polski w tej sprawie nie było projektem Konstytucji RP tylko zawierało najważniejsze postulaty i uwagi Kościoła katolickiego, dotyczące przyszłej Ustawy Zasadniczej Rzeczypospolitej Polskiej. Treść dokumentów Konferencji Episkopatu Polski odnosiła się do kwestii wartości podstawowych Konstytucji, normatywnego jej charakteru, a także katalogu praw przyrodzonych i relacji Państwo a Kościół katolicki³⁶.

W proces tworzenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zaangażowano specjalny Zespół Episkopatu do spraw Konstytucji pod przewodnictwem abpa J. Michalika. W skład jego wchodził: prof. A. Grześkowiak, prof. W. Chrzanowski, doc. M. Granat, senator W. Piotrowski, prof. A. Stelmachowski, senator J. Stępień, a także ks. prof. W. Góralski, bp Z. Kamiński, ks. prof. J. Krukowski, ks. prof. R. Sobański³⁷. Na zaproszenie Przewodniczącego Komisji Konstytucyjnej, w posiedzeniach Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego uczestniczył przedstawiciel Sekretariatu Episkopatu Polski ks. prof. J. Krukowski, który ustosunkowywał się na bieżąco do proponowanych zapisów. Dotyczyły one założeń aksjologicznych oraz zasady wolności religijnej w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym³⁸.

Oceniając postulaty Episkopatu Polski dotyczące zasady wolności religijnej, sformułowane w dokumentach z 1947 r. i 1990 r. należy przypomnieć naukę Kościoła katolickiego przedstawioną w Deklaracji *Dignitatis humanae* Soboru Watykańskiego II. Zgodnie z soborową koncepcją zasada wolności religijnej zakorzeniona jest w godności osoby ludzkiej, którą można poznać za pomocą rozumu i objawienia Bożego. Z kolei rozum i objawienie Boże są elementami wolności religijnej, jakimi są podstawa, podmiot, przedmiot i granice.

Przed Soborem Watykańskim II w Kościele katolickim istniało przekonanie, że wolność religijna zagwarantowana jest tylko dla katoli-

³⁶ *Stanowisko Konferencji Episkopatu Polski w sprawie założeń aksjologicznych nowej Konstytucji z dnia 16 czerwca 1990 r.*, Sekretariat Episkopatu Polski w Warszawie, SEP-0210-1, s. 1-6.

³⁷ Por. SOB CZYK P., *Stanowisko Prymasa Polski w sprawie wartości i wolności religijnej w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, *Annales Canonici* 3 (2007), s. 231-244.

³⁸ Por. SOB CZYK P., *Udział przedstawiciela Episkopatu Polski w pracach Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego nad artykułem 25 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, w: *Ecclesia et Status*. Księga Jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej profesora Józefa Krukowskiego, Dębiński A., ORZESZYNA K., SITARZ M., (red.), Lublin 2005, s. 859-887.

ków, a tolerancja religijna dla ludzi wszystkich innych wyznań³⁹. Sobór Watykański natomiast uznał, iż podmiotami tej wolności są wszyscy ludzie, bez względu na przynależność wyznaniową⁴⁰. Z tego punktu widzenia istotny wydaje się fakt, że w dokumencie Episkopatu Polski z 1947 r. nie ma rozróżnienia między wolnością dla katolików a tolerancją dla wszystkich innych ludzi. Wobec tego taki sposób myślenia i odczuwania oraz wypowiedzanie się Episkopatu Polski oznacza, iż pod tym względem wyprzedził Sobór Watykański II, traktując wolność religijną, jako integralny element wolności ludzkiej⁴¹.

W dokumencie z 1947 r. Episkopat Polski postulował, aby: „Konstytucja nakładając obywatelom obowiązki wypływające z istoty i zadań państwa powinna uszanować ich przyrodzoną wolność ludzką ograniczając ją jedynie o tyle, o ile tego wymaga wspólne dobro i bezpieczeństwo. Wolność obywatelską pojmować należy, jako wolność osobistą, jako wolność wierzeń religijnych i kultu, jako wolność przekonań, słowa, pisma, zrzeszania się oraz jako swobodę przynależenia do grup politycznych i swobodę wyboru organizacji zawodowych”⁴².

Postulaty dotyczące wolności religijnej w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym zostały przedstawione w dokumencie z 16 czerwca 1990 r. Zgodnie z założeniami przedstawionymi przez Episkopat Polski prawa przyrodzone osoby powinny być w nowej Konstytucji RP prezentowane według, tzw. porządku odniesień: „życie, zdrowie, godność, wolność myślenia, wolność działania oraz rozwój osobowości”⁴³. Autorzy dokumentu odnosząc się natomiast do praw przyrodzo-

³⁹ Por. MATTAI G., *Morale politica*, Edizioni Dehoniane, Bologna 1971, s. 256.

⁴⁰ Por. MINNERATH R., *The experience of the Catholic Church in structuring its relationship with States in the 20th century*, Forum Iuridicum 2 (2003), s. 157.

⁴¹ Por. KRUKOWSKI J., *Kościół i Państwo...*, s. 247. Autor przypomniał stanowisko Episkopatu, który postulował, że: „Konstytucja nakładając obywatelom obowiązki wypływające z istoty i zadań państwa powinna uszanować ich przyrodzoną wolność ludzką ograniczając ją jedynie o tyle, o ile tego wymaga wspólne dobro i bezpieczeństwo. Wolność obywatelską pojmować należy jako wolność osobistą, jako wolność wierzeń religijnych i kultu, jako wolność przekonań, słowa, pisma, zrzeszania się oraz jako swobodę przynależenia do grup politycznych i swobodę wyboru organizacji zawodowych”.

⁴² BORECKI P., *Koncepcje stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi w projektach i postulatach konstytucyjnych*, Warszawa 2002, s. 20.

⁴³ *Stanowisko Konferencji Episkopatu Polski...*, s. 4.

nych wspólnot ludzkich przedstawili następujące kryteria: „byt, dobre imię, funkcjonowanie i rozwój wspólnoty”⁴⁴.

Nawiązując do postulatów dotyczących wolności religijnej w wymiarze indywidualnym w dokumencie Konferencji Episkopatu Polski z 16 czerwca 1990 r. wpisano „wolność sumienia i wyznań religijnych; wolność wyrażania myśli, poglądów i uczuć; wolność uzewnętrzniania i praktykowania obrzędów religijnych; prawo rodziców do wychowania swych dzieci zgodnie z ich przekonaniami, zwłaszcza prawo do pobierania przez ich dzieci nauki religii w szkole”⁴⁵. Postulaty te oznaczają, że podmiotem wolności religijnej w aspekcie indywidualnym jest każda jednostka ludzka, a także rodzice w zakresie wychowania moralnego i religijnego swoich dzieci⁴⁶. W tej kwestii Episkopat podkreśla, iż „Konstytucja powinna zapewnić rodzicom katolickim chrześcijańskie wychowanie dzieci i udzielanie tymże nauki religii zarówno w szkołach publicznych, jak i prywatnych”⁴⁷.

Z kolei postulaty dotyczące wolności religijnej w wymiarze wspólnotowym w dokumencie Episkopatu Polski z 1990 r. obejmują: „prawo wspólnoty do istnienia, prawo każdej osoby do utworzenia wraz z innymi osobami wspólnoty, prawo każdego do manifestowania swej przynależności do wspólnoty, prawo wspólnoty do samoorganizacji, prawo do samodzielnego zarządzania swoimi sprawami, prawo

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Por. KRUKOWSKI J., *Kościół i Państwo...*, s. 247. Autor przypomina postulaty zawarte w dokumencie Konferencji Episkopatu z 1990 r., które obejmowały: „1. (...) swobodę wykonywania (przez Kościół) władzy duchowej i jurysdykcji, rządzenia się własnym prawem, odprawiania kultu, nauczania oraz religijnej działalności w zakresie własnych posłannictw; 2. prawo Kościoła do zakładania i prowadzenia seminariów większych i mniejszych, do tworzenia zakonów, zgromadzeń i ich domów, do otwierania i prowadzenia, zgodnie z przepisami prawa państwowego, organizacji katolickich, przedszkoli, ochronek, sierocińców, domów dzieci, szkół wszelkich typów, zakładów wychowawczych i opiekuńczych, szpitali i domów starców, organizacji i instytucji dobroczynnych, prasy, drukarni i zakładów wydawniczych; 3. prawo własności Kościoła w stosunku do kościołów, kaplic i cmentarzy oraz majątku ruchomego i nieruchomego, który Kościół posiada lub nabędzie (...) potwierdzenie Kościołowi i jego osobom moralnym prawa nabywania majątku ruchomego oraz prawa zarządzania nim i wyzbywania się go zgodnie z przepisami prawa państwowego”. Postulaty te zrealizowano w ustawie o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego i ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 1989 r.

⁴⁷ *Stanowisko Konferencji Episkopatu Polski...*, s. 4.

wspólnoty do dobrego imienia, prawo wspólnoty do zintegrowanego rozwoju⁴⁸.

Zdaniem Episkopatu Polski istnieje konieczność umieszczenia w postanowieniach nowej Konstytucji wszystkich przyrodzonych i niezbywalnych praw osoby, wspólnot ludzkich i wspólnoty obywateli państwa. Wobec tego zrozumiałe jest, że każdemu z tych praw odpowiada obowiązek organu państwa, wspólnoty lub osoby. Dotyczy to „granicy prawnej ochrony prawa przyrodzonego”, bowiem na państwie ciąży obowiązek ustawowego jej określenia i uregulowania obowiązków państwa, wspólnot i osób w tym zakresie⁴⁹. Z uwagi na to, jeżeli uregulowania konstytucyjne potwierdzają prawa przyrodzone to oznacza, że wiążą wszystkie organy państwowe, a więc, jeżeli prawa te zostaną naruszone, to każdy może wnieść skargę do sądu.

Propozycje przepisów konstytucyjnych w sprawie ochrony życia, wychowania dzieci i wolności sumienia i wyznania zostały przedstawione w „Projekcie zapisu do Konstytucji” wydanym przez Sekretariat Episkopatu Polski z dnia 6 lipca 1990 r.⁵⁰. Opracowano go w nawiązaniu do udziału bpa A. Orszulika w posiedzeniu Komisji Konstytucyjnej Senatu z dnia 18 kwietnia 1990 r. Bp Orszulik przedstawiał pogląd usunięcia z Konstytucji RP postanowień dotyczących rozdziału państwa i Kościoła⁵¹.

„Projekt zapisu do Konstytucji” zwłaszcza w punkcie 3, pt. „W sprawie wolności sumienia i wyznania” zawierał postulaty wolności religijnej w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym. Wobec tego zastanawiając się nad znaczeniem terminu „wolność sumienia i wyznania” należy wyjaśnić, że w aktach prawa międzynarodowego używa się określenia „wolność sumienia i religii”. Niektórzy autorzy słusznie podkreślają, że wolność religii jest prawem człowieka, które zalicza się do, tzw. pierwszej kategorii praw człowieka, a nie jest pra-

⁴⁸ Tamże, s. 4-5.

⁴⁹ Por. Tamże, s. 3.

⁵⁰ *Projekt zapisu do Konstytucji*, Sekretariat Episkopatu Polski w Warszawie, Zał. Nr 1 do SEP-0210-B11 (18), s. 1. Projekt został przesłany przez Sekretarza Episkopatu Polski bpa Alojzego Orszulika do Przewodniczącego Podkomisji Sejmowej Konstytucyjnej Hanny Suchockiej „zgodnie z prośbą”.

⁵¹ Por. CHRUŚCIAK R., OSIATYŃSKI W., *Tworzenie konstytucji w Polsce w latach 1989-1997*, Warszawa 2001, s. 46.

wem obywatelskim⁵². Podobnie, jak w aktach prawa międzynarodowego w nauczaniu Kościoła katolickiego również używa się terminu „wolność sumienia i religii”⁵³.

Powracając do „Projektu zapisu do Konstytucji” należy wyjaśnić, iż termin „wolność sumienia i wyznania” nawiązywał do zapisów art. 70 ust. 1 Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. Zapisano w nim, że „Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewnia obywatelom wolność sumienia i wyznania”. Jednakże warto w tym miejscu poczynić uwagę, ponieważ przy określaniu tej wolności przez konstytucję, czy też akty prawa międzynarodowego spotyka się rozbieżność nazw i terminów, a mianowicie stosuje się określenie wolność religijna w wymiarze indywidualnym, wolność sumienia i wyznania, wolność myśli i przekonań, wolność kultu, wierzeń, itd.⁵⁴. I chociaż niektórzy autorzy pojęcie „wolność sumienia i wyznania” oraz „wolność sumienia i religii” stosują zamiennie, to nie oznacza, że terminy te posiadają taki sam zakres znaczeniowy⁵⁵.

W numerze 1 „Projektu zapisu” wskazano, iż „Wszystkim obywatelom gwarantuje się wolność sumienia i wyznania”. W dalszej części tego numeru podkreślono, że „Żaden obywatel nie może być z powodu swego wyznania i przekonań religijnych ograniczony w prawach przysługujących innym obywatelom”⁵⁶. Wynika z tego, że zasadę równości sformułowano negatywnie, w odniesieniu do wolności sumienia i wyznania, ponieważ wyraża się ona w zakazie ograniczania kogokolwiek w prawach przysługujących innym obywatelom. W takim razie pojęcie „wolności sumienia i religii” z uwagi na zapis „wszystkim obywatelom” zostało zaliczone do praw obywatelskich, a nie do praw człowieka.

W związku z tym powstaje wątpliwość i nasuwa się pytanie, czy stanowisko przedstawione przez Sekretariat Episkopatu Polski było

⁵² Por. SOB CZYK P., *Wolność sumienia i religii...*, s. 378.

⁵³ KRUKOWSKI J., *Kościół i Państwo...*, s. 292.

⁵⁴ Por. MISZTAŁ H., *Wolność religijna*, w: *Prawo wyznaniowe*, Lublin 2000, s. 207; SOB CZYK P., *Wolność sumienia i religii w art. 53 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, *Prawo Kanoniczne* 44 (2001) nr 3-4, s. 211; PIETRZAK M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1999, s. 19.

⁵⁵ Por. ZIELIŃSKI T., *Klauzule prawnowyznaniowe jednolitego projektu Konstytucji RR. (Uwagi de lege fundamentale ferenda)*, *Państwo i Prawo* 1-2(1997), s. 83.

⁵⁶ *Projekt zapisu do Konstytucji...*, s. 47.

świadome, czy też popełniono błąd? Analizując tę kwestię można dojść do wniosku, że raczej zaistniał błąd, gdyż wskazuje na to określenie podmiotu wolności religijnej, gdzie termin „każdy” zawarte jest w numerze 2. W myśl tego zapisu „Każdy” ma prawo wyznawania i praktykowania zarówno publicznie, jak i prywatnie, indywidualnie lub z innymi swej wiary i wykonywania obrzędów swojej religii, o ile to nie sprzeciwia się porządkowi publicznemu ani obyczajowości publicznej⁵⁷. Wynika z tego, że w „Projekcie zapisu” wyznawanie i praktykowanie może ulec ograniczeniu z uwagi na „porządek publiczny” i „obyczajowość publiczną”, które zostały zaczerpnięte z postanowienia art. 111 Konstytucji marcowej z 1921 r.⁵⁸

W wypowiedziach zawartych w „Liście Episkopatu Polski w sprawie Konstytucji” z dnia 22 października 1994 r. podkreślono, iż „Jako biskupi i obywatele mamy jednak prawo troszczyć się o zasady moralne życia publicznego oraz wartości, które będą kształtować postawy milionów ludzi”⁵⁹. Kwestie te zostały potwierdzone przez biskupów zebranych na 284. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski w dniu 14 września 1996 r.⁶⁰. Ponadto biskupi wyrazili przekonanie, iż jednym z najważniejszych praw jest prawo do wolności religijnej.

Wobec tego zwracając uwagę Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego na problematykę wolności sumienia i religii oraz umieszczając ją w katalogu wolności i praw człowieka i obywatela biskupi podkreślili, że „zadaniem państwa jest zabezpieczyć fundamentalne prawa w stosunku do wszystkich obywateli, indywidualnie i we wspólnotach, także religijnych”⁶¹. W związku z tym analizując wypowiedzi Konferencji Episkopatu Polski z lat 1990-1997 na temat wolności religijnej w wymiarze indywidualnym należy zauważyć, że pojawiły się tam najistotniejsze aspekty nauczania Soboru Watykańskiego II, a zwłaszcza Deklaracji o wolności religijnej *Dignitatis humanae*⁶².

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Dz. U. nr 44, poz. 267.

⁵⁹ *List Episkopatu Polski w sprawie Konstytucji. Do wiernych Kościoła i wszystkich ludzi dobrej woli*, L'Osservatore Romano. Wydanie polskie 12 (168), 1994, s. 48.

⁶⁰ *Stanowisko Konferencji Episkopatu Polski w sprawie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, L'Osservatore Romano. Wydanie polskie 11-12 (188), 1996, s. 53.

⁶¹ Tamże.

⁶² Por. SOBczyk P., *Wolność sumienia i religii...*, s. 382; SOBAŃSKI R., *Die Bewahrung der jungen polnischen Demokratie auf dem Problemfeld des Staat-Kirche-Verhältnisses*, Forum Iuridicum 2 (2003), s. 159-172.

3. Podstawy prawne wolności sumienia i religii w Konstytucji RP z 1997 r.

Nowa Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej została uchwalona w trzecim czytaniu przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r.⁶³. Przyjęta została w referendum konstytucyjnym 25 maja 1997 r., i podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r., a weszła w życie 17 października 1997 r.⁶⁴. Systematyka Rozdziału II Konstytucji RP „Wolność, Prawa i Obowiązki Człowieka i Obywatela”, a także katalog konkretnych wolności, praw i obowiązków człowieka i obywatela korespondują z aktami prawa międzynarodowego i ponadnarodowego.

Z pewnością wpływ na treść regulacji konstytucyjnych w tym zakresie miały ratyfikowane przez Polskę jeszcze przed przyjęciem obowiązującej Konstytucji RP dokumenty międzynarodowe, tj. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 10 grudnia 1948 r.⁶⁵, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych⁶⁶, a także Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych z 16 grudnia 1966 r.⁶⁷, jak również Konwencja o Ochronie Praw i Podstawowych Wolności Człowieka⁶⁸. Oznacza to, że twórcy Konstytucji RP przy tworzeniu katalogu wolności i praw człowieka i obywatela korzystali z tych aktów prawnych.

4. Określenie pojęcia „wolność sumienia i religii”

W postanowieniach Konstytucji RP z 1997 r. znajdują się dyrektywy, dotyczące wolności, praw i obowiązków człowieka i obywatela zawarte w dyspozycjach art. 30 - 37, które wymieniają takie wartości, jak godność, wolność i równość⁶⁹. Zasadnicze znaczenie natomiast posiada godność, która zawarta jest w normie art. 30 Konstytucji RP. Wobec tego nasuwa się pytanie, czy dyspozycja art. 30 wyjaśnia wątp-

⁶³ Dz. U. 1997 nr 78, poz. 473.

⁶⁴ Por. SAGAN S., *Prawo konstytucyjne RP*, Warszawa 1999, s. 73.

⁶⁵ Zbiór Dokumentów nr 10 - 11 (1958), poz. 177.

⁶⁶ Dz. U. 1977 nr 38, poz. 168.

⁶⁷ Dz. U. 1977 nr 38, poz. 169.

⁶⁸ Por. URUSZCZAK W., ZARZYCKI Z., *Prawo wyznaniowe*, Zakamycze 2003; WOJTYCZEK K., *Pojęcie praw człowieka*, w: *Prawo konstytucyjne RP*, SARNECKI P., (red.), wyd. 3, Warszawa 1999, s. 57.

⁶⁹ Por. SOBczyk P., *Wolność sumienia i religii w art. 53 Konstytucji...*, s. 211.

liwość dotyczącą tego, czy Konstytucja RP ma być pojmowana w sensie formalnym, czy też materialnym. Wyjaśniając tę kwestię należy przytoczyć postanowienie art. 1 Konstytucji RP, gdzie stwierdzono, że w ustalaniu relacji między państwem a związkami wyznaniowymi w Polsce podstawowe znaczenie posiada zasada „demokratycznego państwa prawa”. Z uwagi na to, iż zasada ta może być pojmowana zarówno w aspekcie formalnym (pozytywistycznie), jak i w aspekcie materialnym (aksjologicznie), dlatego też powstała wątpliwość należy wyjaśnić, biorąc pod uwagę aksjologiczne rozumienie tej zasady, na co wskazuje niewątpliwie postanowienie art. 30 Konstytucji RP i preambuła do Konstytucji⁷⁰.

Z analizy dyspozycji art. 30 wynika, iż „źródłem praw i wolności człowieka i obywatela” jest „przyrodzona godność ludzka”. Preambuła natomiast podaje, iż porządek prawny posiada swoje korzenie w „chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach”. Wobec tego wyjaśniając podniesioną kwestię należy stwierdzić, iż faktycznie na aksjologiczne uzasadnienie wskazuje dwukrotne odniesienie się do Boga (*invocatio Dei*) wpisane do preambuły⁷¹.

Pierwsze z nich wyraża poszanowanie wiary wspólnej dla wyznawców wszystkich religii, bowiem „Bóg jest źródłem” uniwersalnych wartości „prawdy, dobra, piękna i sprawiedliwości”. Ponadto uwzględniając zasadę pluralizmu światopoglądowego współczesnego społeczeństwa twórcy Konstytucji RP wyrazili przekonanie o istnieniu „innego źródła” tych wartości.

Drugie natomiast stwierdza odpowiedzialność twórców Konstytucji RP „przed Bogiem lub sumieniem”. Słowo „lub” w tym kontekście pełni rolę łącznika, jeżeli chodzi o ludzi wierzących, natomiast rozłącznika w przypadku ludzi niewierzących. W związku z tym, że formuły konstytucyjne opierają się na wartościach etycznych, których państwo nie stanowi, ale z ich istnieniem powinno się liczyć, dlatego też przekaznikami tych wartości są Kościół i inne związki wyznaniowe⁷².

Wracając do postanowienia zawartego w art. 30 Konstytucji RP należy zauważyć, że źródłem praw i wolności człowieka i obywatela, w tym wolności sumienia i religii, jest „przyrodzona i niezbywalna

⁷⁰ Por. KRUKOWSKI J., *Religia i wolność religijna...*, s. 99.

⁷¹ Por. Tamże.

⁷² Por. Tamże.

godność człowieka”. Ponadto „jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”⁷³.

Z kolei postanowienie art. 31 Konstytucji RP z 1997 r. wymienia następną wartość, jaką jest wolność, która w szczególny sposób chroniona jest przez państwo. Wyraża się w czynieniu tego, co dana osoba uważa za słuszne, pod warunkiem, że nie narusza wolności i praw innych osób. Wartością zapisaną w normie art. 32 Konstytucji RP jest równość, stanowiąca prawo wszystkich osób znajdujących się w zasięgu działania polskiego prawa, będącej jednocześnie obowiązkiem Rzeczypospolitej⁷⁴. Wartości te są dyrektywami interpretacyjnymi Rozdziału II Konstytucji RP.

Rozumienie godności osoby ludzkiej, jako podstawy wolności religijnej przedstawia przemówienie wygłoszone podczas III Sesji Soboru Watykańskiego II wygłoszone przez abp Karola Wojtyłę. W swojej wypowiedzi zaznaczył, iż „godność osoby ludzkiej” stanowi „głos naszej epoki”, czyli „niezależnie od różnic światopoglądowych wszyscy zgadzają się ze stwierdzeniem, iż człowiek, jako osoba posiada naturalną wielkość i zajmuje pozycję nadrzędną w stosunku do całej przyrody, którą wciąż przeobraża i podnosi na swój poziom. Przekonanie to tkwi korzeniami w doświadczeniu każdego człowieka i znajduje potwierdzenie w doświadczeniu historii, kultury, techniki, twórczości, produkcji i doprowadza do zrozumienia osoby oraz jej godności”⁷⁵.

Obok zasady poszanowania godności, wolności i równości Rozdział II Konstytucji RP z 1997 r. zawiera kodyfikację prawa naturalnego, z racji tego, iż rozróżnia wolności i prawa osobiste (art. 38 - 56), wolności i prawa polityczne (art. 57 - 63), wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne (art. 64 - 76), a także środki ochrony wolności i praw (art. 77 - 81) i obowiązki obywateli (art. 82 - 86)⁷⁶. Z komentarzy autorów wynika, że: „W ten sposób państwo uznaje wyższość

⁷³ KRUKOWSKI J., *Godność człowieka podstawą konstytucyjnego katalogu praw i wolności jednostki*, w: Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona, WIŚNIEWSKI L., (red.), Warszawa 1997, s. 48-50.

⁷⁴ Por. MAJCHROWSKI J., WINCZOREK P., *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1998, s. 60.

⁷⁵ WOJTYŁA K., *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Styczeń T., (red.), Lublin 1994, s. 418-419.

⁷⁶ Por. SKRZYDŁO W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Komentarz*, Kraków 1998, s. 50.

wolności i praw człowieka jako tych, którymi nie może dysponować, chociaż i w zakresie określania praw obywatela związane jest porządkiem demokratycznym i normami międzynarodowymi⁷⁷.

5. Wolność sumienia i religii zawarta w art. 53 Konstytucji RP

Konstytucja RP z 1997 r. nie definiuje wolności sumienia, ale zawiera konkretyzację wolności religii, gdzie w postanowieniu art. 53 ust. 2 stwierdza, że „Wolność religii obejmuje wolność posiadania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie”. Dyspozycja art. 53 Konstytucji RP była efektem trwającej od 1989 r. debaty konstytucyjnej, gdzie ścierały się różne założenia ideologiczne prezentowane przez ugrupowania polityczne⁷⁸. Niemniej jednak norma art. 53 Konstytucji zawierająca wolności sumienia i religii stała się istotną kwestią w uznaniu i poszanowaniu tej wolności, którą jest godność osoby ludzkiej.

Rozważania na ten temat należy poprzedzić wyjaśnieniem kilku podstawowych kwestii. Przede wszystkim należy zauważyć, że w ujęciu Konstytucji RP z 1997 r. „Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii”. Ponadto „Wolność religii obejmuje wolność posiadania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie”.

Poza tym „Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują”. Ponadto „Rodzice mają prawo do zapewnienia swoim dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem⁷⁹”.

Z treści postanowienia art. 53 Konstytucji RP wynika, że „Religia kościoła lub związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może

⁷⁷ KRUK M., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z komentarzem*, Warszawa 1998, s. 60.

⁷⁸ Por. ZAKRZEWSKI W., *Podstawowe wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela*, w: *Polskie prawo konstytucyjne*, SKRZYDŁO W., (red.), Lublin 1997, s. 179.

być naruszona wolność sumienia i religii innych osób”. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż „Wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób”. Oznacza to, że „Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nie uczestniczenia w praktykach religijnych”, jak również „Nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania”.

Z przedstawionych założeń dotyczących problematyki wolności sumienia i religii zawartej w dyspozycji art. 53 Konstytucji RP wynika, że jest ona „pierwszym i niezbędnym prawem osoby ludzkiej (...) można powiedzieć, że w stopniu w jakim dotyka ona najbardziej intymnej strony ducha, podtrzymuje głęboko zakotwiczoną w każdej osobie rację bytu innych wolności”⁷⁹. Postanowienie art. 53 ust. 1 Konstytucji określa wolność religijną w wymiarze indywidualnym terminem: „wolność sumienia i religii”.

W prawie konstytucyjnym, międzynarodowym i wyznaniowym stosuje się różne terminy: wolności religijna w wymiarze indywidualnym, wolność sumienia i wyznania, wolność myśli i przekonań, wolność kultu, wolność wierzeń, wolność wyznawania i głoszenia religijnych, areligijnych oraz antyreligijnych idei i doktryn⁸⁰. W polskim prawie krajowym są to pojęcia nowe, natomiast w ratyfikowanych przez Polskę umowach międzynarodowych terminy te występują w zbliżonej postaci. Niektórzy autorzy mają zastrzeżenia do stosowania w sposób zamienny pojęć „wolność sumienia i wyznania” oraz „wolność sumienia i religii”, bowiem dopatrują się w tych terminach innego zakresu znaczeniowego⁸¹. Poza tym istnieje pogląd, iż pojęcie „wolność sumienia i religii” zastosowane w normie art. 53 Konstytucji RP może spowodować wyłączenie z zakresu podmiotów tej wolności osoby areligijne⁸².

⁷⁹ JAN PAWEŁ II., *Dokument Stolicy Apostolskiej...*, s. 7-8.

⁸⁰ PIETRZAK M., *Prawo...*, s. 19.

⁸¹ Por. ZIELIŃSKI T., *Klauzule prawnowyznaniowe...*, s. 84.

⁸² Por. Tamże.

6. Podmioty wolności sumienia i religii

Zakres podmiotowy konstytucyjnej wolności sumienia i religii obejmuje każdego człowieka, rodziców oraz Kościoły i inne związki wyznaniowe. Rozważając zagadnienie podmiotów wolności sumienia i religii można mówić o wolności indywidualnej, kolektywnej i instytucjonalnej. Dlatego też podmiot wolności sumienia i religii, a więc osoba ludzka, ma prawo do korzystania z niej w sposób indywidualny, w rodzinie albo w ramach wspólnoty religijnej⁸³.

6. 1. Każdy Człowiek

Podmiotem uprawnionym do korzystania z wolności sumienia i religii jest każdy człowiek w myśl postanowienia art. 53 ust. 1 Konstytucji z 1997 r. Termin „każdy” oznacza, że z wolności sumienia i religii można korzystać indywidualnie lub kolektywnie. Z uwagi na to przynależność narodowa, czy też miejsce zamieszkania i pobytu nie mają wpływu na przysługiwanie tej wolności⁸⁴. Istotne jest również to, iż wolność sumienia i religii nie może być powodem dyskryminowania zarówno w życiu politycznym, jak i społecznym, czy też gospodarczym.

Niemniej jednak uzupełnieniem zasady równouprawnienia wyznacza zasada równouprawnienia obywateli, gwarantowana przez normę art. 32 ust. 2 Konstytucji RP, odnoszącą się do wszystkich wolności i praw. Postanowienie art. 32 ust. 1 stwierdzające, że „Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne” oznacza, że Konstytucja RP zabrania różnicowania praw obywateli z jakiegokolwiek przyczyny, a więc także z powodu ich poglądów w sprawach religijnych.

6. 2. Rodzice

Oprócz człowieka, jako osoby ludzkiej podmiotami wolności sumienia i religii są także rodzice. Postanowienia Konstytucji RP z 1997 r. przyznają prawo do określenia kierunku wychowania religijnego dzieci ich rodzicom dodając, że ma to pozostawać w zgodzie z ich przekonaniami⁸⁵. Dlatego też w normie art. 53 ust. 3 Konstytucji RP zapisano,

⁸³ Por. SOBAŃSKI R., *Prawo kanoniczne a krajowy porządek prawny*, Państwo i Prawo 3-4(1999), s. 6.

⁸⁴ Por. SOB CZYK P., *Wolność sumienia i religii w art. 53 Konstytucji...*, s. 213.

⁸⁵ Por. PIETRZAK M., *Stosunki państwo-kościół...*, s. 182.

że „Rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego zgodnie ze swoimi przekonaniami”.

Poza tym Konstytucja RP z 1997 r. odsyłając do postanowienia art. 48 ust. 1 nakazuje rodzicom, uwzględniając przepisy konwencji dotyczącej praw dziecka, aby przy realizacji swych uprawnień brali pod uwagę stopień dojrzałości dziecka, jego wolność sumienia i wyznania oraz przekonania. Sformułowanie dyspozycji art. 48 ust. 1 Konstytucji RP nasuwa wiele trudności interpretacyjnych i jak słusznie zauważają niektórzy autorzy przyczynia się do osłabienia władzy rodzicielskiej⁸⁶. Ponadto nie doprowadza do rozstrzygnięć kolizji przekonań rodziców i dziecka. Należy zwrócić uwagę również na to, że artykuły te zawierają różne określenia wolności religijnej.

Postanowienie art. 53 ust. 1 Konstytucji RP wskazuje na „wolność sumienia i religii”, natomiast norma art. 48 ust. 1 na „wolność sumienia i wyznania”. Wobec tego analizując w dalszym ciągu dyspozycję odrębnego art. 48 Konstytucji RP dotyczącego praw dzieci należy zauważyć, że w przeciwieństwie do osób dorosłych przyznano im wolność sumienia i wyznania oraz wolność przekonań⁸⁷. W związku z tym trudno zrozumieć, dlaczego w Konstytucji RP występuje tyle terminów, określających tę samą wolność.

Poza tym należy zauważyć, że Konstytucja RP właściwie nie ogranicza uprawnień przysługujących rodzicom, wynikającego z prawa naturalnego do decydowania o wychowaniu swych dzieci zgodnie ze swymi przekonaniami. Niemniej jednak zobowiązuje ich do wysłuchania dziecka odnośnie jego przekonań religijnych. W związku z tym ograniczenie lub pozbawienie praw rodzicielskich może w myśl postanowienia art. 48 ust. 2 Konstytucji RP nastąpić tylko w sytuacjach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu⁸⁸. Dzieciom zaś przysługuje prawo do wychowania, które powinno być zabezpieczone przez rodziców⁸⁹. I chociaż nikt tego prawa nie

⁸⁶ Por. SOBczyk P., *Wolność sumienia i religii w art. 53 Konstytucji...*, s. 213.

⁸⁷ Por. PIETRZAK M., *Stosunki państwo-kościół...*, s. 182.

⁸⁸ Por. KRUKOWSKI J., *Religia i wolność religijna...*, s. 102.

⁸⁹ Por. KRUKOWSKI J., *Kościół i Państwo...*, s. 106. Autor przypomina stwierdzenia Soboru Watykańskiego II zawarte w nr 5 Deklaracji o wolności religijnej *Dignitatis humanae*, które wskazują na to, iż: „Każdej rodzinie, jako społeczności cieszącej się własnym i pierwotnym prawem, przysługuje uprawnienie do swobodnego organizowania życia religijnego w ognisku domowym pod kierunkiem rodziców”. Poza tym

kwestionuje to pojawiają się rozbieżności w przypadku przyznania małoletnim wolności sumienia i religii. Niektóre regulacje konstytucyjne osobom małoletnim w wieku od 10 do 18 roku życia przyznają uprawnienia do samodzielnego korzystania z wolności sumienia i religii⁹⁰.

Konstytucja RP z 1997 r. ogranicza prawo rodziców w zakresie wychowania religijnego i moralnego swoich dzieci w wymiarze wewnętrznym (np. rodzina) oraz zewnętrznym (np. szkoła) na rzecz małoletnich. Może to doprowadzić do wielu nieporozumień, z uwagi na różnicę poglądów pomiędzy rodzicami lub opiekunami a dziećmi. Wobec tego norma zawarta w art. 53 ust. 6 Konstytucji RP zabrania zmuszania kogokolwiek do uczestniczenia względnie nieuczestniczenia w praktykach religijnych.

Podczas rozważań nad tą kwestią powstało pytanie, o to, jak właściwie interpretować to postanowienie? Niektórzy autorzy uważają, że ogranicza ono władzę rodzicielską⁹¹. Jednakże zastanawiając się nad tym zagadnieniem można dojść do wniosku, że Konstytucja RP przyznając rodzicom prawo do określenia kierunku wychowania religijnego dzieci zgodnie z ich przekonaniami, pominęła fakt, że między małżonkami mogą powstać różnice zdań przy jego realizacji z uwagi na przynależność do różnych wyznań.

6. 3. Kościół

W myśl uzasadnienia prawno-naturalnego Kościół katolicki stanowi społeczność ludzi, „którzy mają prawo żyć w społeczeństwie obywatelskim według nakazów wiary chrześcijańskiej”⁹². W znaczeniu

autor cytuje sformułowania zawarte w nr 4 *Dokumentu Stolicy Apostolskiej o wolności religijnej*, według których „Wolność rodzin w wyborze szkół lub innych sposobów, które zapewniają ich dzieciom wychowanie, bez narzuconej bezpośrednio lub pośrednio konieczności podjęcia dodatkowych obowiązków, które w rzeczywistości uniemożliwiają korzystanie z tej wolności”. Autor wskazuje również na art. 7 Karty Praw Rodziny, w której zapisano, iż: „Każdej rodzinie przysługuje uprawnienie do swobodnego organizowania życia religijnego w ognisku domowym pod kierunkiem rodziców, jak również prawo do publicznego wyznawania i głoszenia swej wiary, uczestniczenia w kulcie publicznym oraz swobodnego wyboru programów wychowania religijnego, bez podlegania z tego powodu jakiegokolwiek dyskryminacji”.

⁹⁰ Por. PIETRZAK M., *Prawo...*, s. 33.

⁹¹ Por. PIETRZAK M., *Stosunki państwo-kościół...*, s. 182.

⁹² OTERO J. C., *Współczesne relacje między Kościołem i Państwem*, SZUMSKA D., (tłum.), Concilium. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny 6 - 10, Poznań - Warszawa 1971, s. 147.

ogólnym wolność Kościoła polega na tym, że jest on odrębny od społeczności cywilnej z uwagi na swoje pochodzenie, cel i charakter, przekraczając wszelkie formy polityczne.

W znaczeniu szczegółowym natomiast wolność Kościoła wyraża się w autonomii i niezależności wobec wspólnoty politycznej, co znajduje potwierdzenie zarówno w prawie konstytucyjnym, jak i wyznaniowym⁹³. W związku z tym Kościół katolicki, jako podmiot szeroko rozumianej wolności religijnej nie przeciwstawia tej wolności wobec innych wspólnot religijnych, czy też podmiotów indywidualnych i rodzin⁹⁴.

Podmiotem wolności sumienia i religii w zakresie nauczania religii w szkole jest Kościół lub inny związek wyznaniowy. Wobec tego religia tych Kościołów i związków wyznaniowych może być przedmiotem nauczania, ale z zastrzeżeniem poszanowania wolności sumienia i religii innych osób w myśl postanowienia art. 53 ust. 4 Konstytucji RP⁹⁵. Niemniej jednak postanowienia konstytucyjne nie wykluczają uregulowań prawnych na poziomie ustawy zwykłej⁹⁶, odnośnie nauczania religii, jak również w formie umowy międzynarodowej, jaką jest konkordat⁹⁷.

7. Przedmiot wolności sumienia i religii

Rzeczą nader istotną jest zrozumienie określenia zakresu przedmiotu wolności sumienia i religii zawartego w Konstytucji RP z 1997 r., która posługuje się dwumianem, a mianowicie: „wolność sumienia i religii”. Wobec tego należy wyjaśnić znaczenie tych terminów. Zgodnie z opinią niektórych autorów „wolność sumienia” oznacza możliwość dokonywania przez każdego wyborów moralnych, opierając się na prawdzie poznanej przez rozum, którą wola ocenia, jako dobro godne osiągnięcia⁹⁸. Obejmuje ona prawdę religijną, poznaną na podstawie

⁹³ Por. CARILLO DE ALBORNOZ A. F., *Le Concile et la liberte religieuse*, Paris 1967, s. 101.

⁹⁴ Por. MUSSELLI L., *Chiesa cattolica e comunità politica. Dal declino della teoria della „potestas indirecta” alle nuove impostazioni della canonistico postconciliare*, Padova 1975, s. 70.

⁹⁵ Por. WITKOWSKI Z., (red.), *Prawo konstytucyjne*, Toruń 1998, s. 103.

⁹⁶ Por. KRUKOWSKI J., WARCHAŁOWSKI K., *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2000, s. 76.

⁹⁷ Por. SOBczyk P., *Wolność sumienia i religii w art. 53 Konstytucji...*, s. 222.

⁹⁸ Por. KRUKOWSKI J., *Religia i wolność religijna...*, s. 100.

Objawienia Bożego i prawdę poznaną metodą naukową i każdą inną. Jednakże wewnętrzna sfera sumienia nie może podlegać reglamentacji prawnej. Mogą natomiast podlegać jej różne sposoby uzewnętrzniania przekonań religijnych i niereligijnych w życiu prywatnym i publicznym, podejmowane zgodnie z nakazem sumienia⁹⁹.

Wypowiadając się na temat „wolności religii” należałoby zwrócić uwagę na jej aspekt pozytywny i negatywny. W aspekcie pozytywnym „wolność religii” obejmuje „wolność wyznawania” lub „przyjmowania religii” według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie swej religii zgodnie z normą art. 53 ust. 2 Konstytucji RP.

W aspekcie negatywnym natomiast „wolność religii” została zawarta w ust. 6 i 7 postanowienia art. 53 Konstytucji RP. Wolność od przymusu w sprawach religijnych określono zarówno, jako wolność od przymusowego uczestniczenia lub nieuczestniczenia w praktykach religijnych w myśl dyspozycji art. 53 ust. 6, jak i wolność od bycia zobowiązanym przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania według postanowienia art. 53 ust. 7¹⁰⁰.

Warto w tym miejscu zastanowić się nad charakterem prawnym dyspozycji art. 53 ust. 7 w rozumieniu Konstytucji RP z 1997 r., które budzi wiele wątpliwości, bowiem z opinii niektórych autorów wynika, iż oznacza „prywatyzację religii”¹⁰¹. Zakaz umieszczony w tym postanowieniu może być podstawą wprowadzania przez władze państwowe ograniczeń ujawniania przez ludzi wierzących swych przekonań religijnych w życiu publicznym. Poza tym może stanowić podstawę wprowadzania zakazu nauczania religii w szkołach publicznych lub ograniczania swobody korzystania z posług religijnych przez osoby znajdujące się w publicznych zakładach zamkniętych, jak również ograniczania możliwości spełniania przez Kościół katolicki posług duszpasterskich wobec znajdujących się tam osób¹⁰².

Przedmiotem wolności religii jest także możliwość nauczania religii legalnie istniejącego Kościoła lub innego związku wyznaniowe-

⁹⁹ Por. Tamże.

¹⁰⁰ Por. SKRZYDŁO W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 50.

¹⁰¹ Por. KRUKOWSKI J., *Państwo a Kościół i Związki wyznaniowe*, w: Ocena projektu Konstytucji RP, Krukowski J., (red.), Lublin 1996, s. 150.

¹⁰² Por. Tamże, s. 151.

go w szkole publicznej lub prywatnej zgodnie z normą art. 53 ust. 4 Konstytucji RP. Termin „legalnie istniejący Kościół lub inny związek wyznaniowy” oznacza, że posiadają one uregulowany status prawny, tzn. na drodze umowy międzynarodowej ze Stolicą Apostolską, ustawy indywidualnej lub rejestracji¹⁰³.

Szczegółowe regulacje dotyczące nauczania religii zostały unormowane w postanowieniu art. 12 ustawy o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r.¹⁰⁴. Zgodnie z nim władze szkolne zobowiązane są do organizowania nauczania religii w szkole dla grupy co najmniej siedmiu uczniów tego samego wyznania. Jeżeli istnieją trudności w zorganizowaniu takiej grupy, to należy organizować, tzw. grupy międzyszkolne lub punkty katechetyczne poza szkołą. Ponadto władze szkolne mogą organizować nauczanie etyki, jako przedmiotu alternatywnego w stosunku do religii, jeżeli życzą sobie tego rodzice lub sami uczniowie, ale po osiągnięciu pełnoletności. Istotną kwestią, o której wspomina Konstytucja RP z 1997 r. jest to, iż nauczanie religii w szkole nie może naruszać wolności religii i sumienia innych osób. Z doktryny prawa wyznaniowego wynika zakaz niepokojenia z racji wierzeń religijnych lub przekonań areligijnych¹⁰⁵.

8. Granice i ochrona wolności sumienia i religii

Rozważając tematykę Rozdziału II Konstytucji RP z 1997 r. zwłaszcza, dotyczącego środków ochrony wolności i praw nasuwa się pytanie, jakich właściwie wolności i praw dotyczą środki ochronne? Poza tym powstaje następne pytanie, na czym polega ich istota? Wątpliwości, jakie pojawiają się podczas analizowania przepisów konstytucyjnych będą potraktowane, jako próba ich usystematyzowania. Istotną kwestią dla tego zagadnienia będą wolności i prawa, jakie posiada człowiek i obywatel. Chodzi zwłaszcza o te, o których postanowienie art. 30 Konstytucji RP mówi, że ich źródłem jest godność człowieka: przyrodzona, niezbywalna i nienaruszalna, której poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władzy publicznej¹⁰⁶. Konstytucja RP wypowiedając

¹⁰³ Por. KRUKOWSKI J., *Religia i wolność religijna...*, s.102.

¹⁰⁴ Por. Dz. U. 1996 nr 67, poz. 329.

¹⁰⁵ Por. PIETRZAK M., *Prawo...*, s. 34.

¹⁰⁶ Por. ZIELIŃSKI A., *Środki ochrony wolności praw według nowej Konstytucji*, Państwo i Prawo 1-2(1997), s. 19.

się na temat wolności, praw i obowiązków w różny sposób określa podmiot, którego one dotyczą.

W niektórych zapisach prawnych Konstytucja RP z 1997 r. używa określeń: „każdy człowiek”, „mężczyzna”, „dziecko”, itp., a nawet zdarza się, że formuluje zawarte w nich normy w sposób bezosobowy. Ponadto używa terminów „obywatel”, albo „cudzoziemiec”. Z uwagi na to nie dokonując analizy tych określeń, należy zauważyć, że postanowienie art. 37 Konstytucji RP stwierdza, iż z wolności i praw korzysta „każdy, kto znajduje się pod władzą RP”, a wyjątki od tej zasady określa ustawa.

Analiza tekstu Konstytucji RP z 1997 r. prowadzi do wniosku, że przepisy dotyczące wolności i praw człowieka i obywatela znajdują się w różnych jej miejscach. Dlatego też powstaje pytanie, czy środki ochrony wolności i praw człowieka i obywatela dotyczą tylko uregulowań zawartych w Konstytucji, czy też wynikają z pozakonstytucyjnych przepisów prawnych? Chodzi oczywiście o kwestię wolności i praw uregulowanych w ratyfikowanych umowach międzynarodowych, które w myśl dyspozycji art. 91 ust. 1 Konstytucji RP tworzą część krajowego porządku prawnego i są stosowane, a także w pozakonstytucyjnych przepisach prawa wewnętrznego. Niemniej jednak należy zwrócić uwagę na to, że system ochrony wolności i praw stanowiąc *novum* konstytucyjne znajduje zastosowanie odnośnie wolności sumienia i religii¹⁰⁷.

W zapisie art. 31 ust. 1 i ust. 2 Konstytucji RP z 1997 r. postanowiono, iż „Wolność człowieka podlega ochronie prawnej. Każdy jest obowiązany szanować wolność i prawa innych”. Zdanie pierwsze tego przepisu stanowi podstawową regułę zabezpieczającą wolności i prawa człowieka i obywatela. Z kolei w przypadku naruszenia wolności sumienia i religii Konstytucja RP w normie art. 45 ust. 1 gwarantuje, iż „Każdy ma prawo sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd”. Jednakże z uwagi na moralność, bezpieczeństwo państwa, jak również ze względu na ochronę życia prywatnego strona lub inny ważny interes prywatny istnieje możliwość wyłączenia jaw-

¹⁰⁷ Por. SOBczyk P., *Wolność sumienia i religii w art. 53 Konstytucji...*, s. 217.

ności rozprawy. W takiej sytuacji w myśl postanowienia art. 45 ust. 2 Konstytucji RP wyrok ogłaszający jest publiczny¹⁰⁸.

Chociaż wolność wyznawania religii jest pełna i nie może podlegać ograniczeniu to Konstytucja RP przewiduje możliwość ograniczenia uzewnętrzniania religii. Może to uczynić tylko w drodze ustawowej i z ważnych powodów¹⁰⁹, które wskazane zostały w dyspozycji art. 53 ust. 5 Konstytucji RP. Dotyczą one: konieczności ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia i moralności, a także wolności i praw innych osób.

Wobec tego należy zwrócić uwagę na to, iż norma art. 53 ust. 5 Konstytucji RP z 1997 r. jest prawie zgodna z aktami prawa międzynarodowego. Wyjątek stanowi tylko zapis wypowiedający się na temat ograniczenia wolności uzewnętrzniania religii „gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa”¹¹⁰. Akty prawa międzynarodowego natomiast wymieniają tylko względy bezpieczeństwa i porządku publicznego. W związku z tym nawiązując do wypowiedzi niektórych autorów należy zaznaczyć, iż uznali oni ten zapis za zbędny i niebezpieczny, szczególnie z uwagi na fakt jego nadużywania ze szkodą dla osób wierzących¹¹¹.

Istotnym zagadnieniem zapisanym w Konstytucji RP z 1997 r. jest obowiązek szanowania wolności i praw innych¹¹². Problematyka wolności jednostki, w tym wolności religijnej ma swoje granice w naruszeniu wolności i praw innych osób, co stanowi potwierdzenie w zapisach konstytucyjnych państw demokratyczno-liberalnych. Jeszcze innym rodzajem ograniczenia wolności religijnej mogą być obowiązki obywatela związane z obroną Ojczyzny. W związku z tym Konstytucja RP zwracając uwagę na kolizję przekonań religijnych lub wyznaniowych zasad moralnych z odbywaniem służby wojskowej przewiduje możliwość, tzw. służby zastępczej. Oznacza to, że postanowienia art. 85 Konstytucji RP zgodne są ze standardami przyjętymi w tej kwestii na świecie¹¹³.

¹⁰⁸ Por. Tamże, s. 218.

¹⁰⁹ Por. SKRZYDŁO W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 51.

¹¹⁰ Por. SOB CZYK P., *Wolność sumienia i religii w art. 53 Konstytucji...*, s. 217.

¹¹¹ Por. KRUKOWSKI J., *Państwo a Kościoły...*, s. 151; ZIELIŃSKI T., *Klauzule prawnowyznaniowe...*, s. 87.

¹¹² Por. SOB CZYK P., *Wolność sumienia i religii w art. 53 Konstytucji...*, s. 217.

¹¹³ Por. Tamże.

Nową instytucją w systemie ochrony wolności i praw człowieka jest indywidualna skarga konstytucyjna¹¹⁴. W myśl dyspozycji art. 79 ust. 1 Konstytucji RP z 1997 r. „Każdy, czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, ma prawo na zasadach określonych w ustawie, wnieść skargę do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o jego wolnościach lub prawach albo o jego obowiązkach określonych w Konstytucji”.

Skarga konstytucyjna dotyczy wolności sumienia i religii, natomiast zakresem swoim obejmuje każdego człowieka, który znajduje się pod jurysdykcją Rzeczypospolitej Polskiej. Obejmuje obywateli polskich, obywateli obcych i bezpaństwowców. Dodatkowo postanowienie art. 77 ust. 2 Konstytucji RP potwierdza, że prawo polskie zapewnia prawom i wolnościom człowieka i obywatela ochronę sądową w szerszym zakresie, niż przewidują to umowy międzynarodowe. Wynika z tego, iż problematyka ta nawiązuje do zasady zawartej w normie art. 8 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Zgodnie z jej zapisem każda osoba powinna mieć prawo do skutecznego odwołania się do kompetentnych sądów krajowych przeciwko czynom naruszającym prawa podstawowe przyznawane jej przez Konstytucję lub ustawy¹¹⁵.

Szeroki zakres przedmiotowy w systemie ochrony wolności i praw człowieka i obywatela przewiduje instytucja Rzecznika Praw Obywatelskich. Norma art. 80 Konstytucji RP z 1997 r. wyraźnie wskazuje na prawo wystąpienia do Rzecznika Praw Obywatelskich z wnioskiem o pomoc w ochronie wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej. Niemniej jednak w myśl postanowienia art. 208 ust. 1 Konstytucji RP Rzecznik Praw Obywatelskich stoi także na straży wolności i praw człowieka i obywatela określonych w innych aktach normatywnych. Nawiązując jeszcze raz do dyspozycji art. 80 Konstytucji RP należy zwrócić uwagę, że wynika z niej kilka kwestii, dotyczących prawa do wystąpienia do Rzecznika Praw Obywatelskich. Najważniejsze jest to, że „prawo to przysługuje każdemu”. Katalog środków przysłu-

¹¹⁴ Por. ZIELIŃSKI T., *Klauzule prawnowyznaniowe...*, s. 87.

¹¹⁵ Por. WIERZBOWSKI B., *Skarga konstytucyjna, jako środek ochrony praw człowieka i obywatela*, w: *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania*, Warszawa 1996, s. 209; STRZEMBOSZ A., *Sądy a skarga konstytucyjna*, Państwo i Prawo 1-2 (1997), s. 3; BANASZEK B., *Skarga konstytucyjna*, Państwo i Prawo 3-4 (1995), s. 4.

gujących Rzecznikowi Praw Obywatelskich został określony w dyspozycjach ustawy o Rzeczniku Praw Obywatelskich¹¹⁶.

W płaszczyźnie konstytucyjnej otwarty zostawiono problem dotyczący Rzecznika Praw Dziecka, bowiem w postanowieniu art. 72 ust. 4 Konstytucji RP z 1997 r. przewidziano utworzenie takiej instytucji. W związku z tym, iż nie włączono jej do podrozdziału związanego ze środkami ochrony wolności i praw, jak też nie doszło do uregulowania spraw między Rzecznikiem Praw Obywatelskich a Rzecznikiem Praw Dziecka możliwe są dwa sposoby interpretacji. Z pierwszego wynika, że Rzecznik Praw Dziecka jest instytucją uzupełniającą środki ochrony wolności praw, która nie ogranicza uprawnień Rzecznika Praw Obywatelskich do zajmowania się także ochroną wolności i praw dzieci. Z drugiego natomiast można wnioskować, że z kompetencji Rzecznika Praw Obywatelskich została wyłączona sfera wolności i praw dzieci, jak również, że w przyszłości Rzecznik Praw Obywatelskich będzie zajmował się tylko ochroną wolności i praw pozostałych członków rodziny oraz rodziny, jako całości. Obecnie kwestię tę rozwiązuje ustawa o Rzeczniku Praw Dziecka¹¹⁷.

Z pewnością wskazane normy prawne nie wyczerpują katalogu środków ochrony wolności i praw, szczególnie dotyczących kwestii wolności sumienia i religii. W innych zaś miejscach Konstytucji RP znajdują się zapisy, dotyczące składania petycji, wniosków i skarg zgodnie z postanowieniem art. 63 Konstytucji RP, jak również przepis o instancyjności postępowania sądowego w myśl dyspozycji art. 176 ust. 1.

Ponadto Konstytucja RP z 1997 r. w normie art. 233 wskazuje, że wprowadzenie na czas stanu wojennego ograniczenia wolności człowieka i obywatela nie dotyczą wolności sumienia i religii. W innych zaś dyspozycjach gwarantuje prawa dotyczące godności człowieka (art. 30), obywatelstwa (art. 34 i 36), ochrony życia (art. 38), a także humanitarnego traktowania (art. 39, 40 i 41 ust. 4). Poza tym Konstytucja RP z 1997 r. gwarantuje prawo ponoszenia odpowiedzialności karnej (art. 42), jak również prawo dostępu do sądu (art. 45), ochronę dóbr osobistych (art. 47) oraz sumienia i religii (art. 53), prawo petycji (art.

¹¹⁶ Ustawa o Rzeczniku Praw Obywatelskich z dnia 15 lipca 1987 r. (Dz. U. nr 21, poz. 123) tekst jednolity z dnia 10 października 1991 r. (Dz. U. nr 109, poz. 471) tekst jednolity z dnia 9 lutego 2001 r. (Dz. U. nr 14, poz. 147).

¹¹⁷ Ustawa o Rzeczniku Praw Dziecka z dnia 6 stycznia 2000 r. (Dz. U. 2000 nr 6, poz. 69 z późn. zm.).

63), a także ochronę praw rodziny i dzieci (art. 48 i 72)¹¹⁸, jak również instancyjność postępowania sądowego (art. 176 ust. 1). Z pewnością katalog dotyczący środków ochrony wolności i praw nie jest zamknięty, bowiem zawsze istnieje możliwość rozszerzenia go w drodze ustawodawstwa zwykłego.

Na szczególną uwagę zasługuje Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności uchwalona w Rzymie 4 listopada 1950 r.¹¹⁹, która została ratyfikowana przez Rzeczpospolitą Polską w dniu 20 listopada 1991 r. Gwarantuje ona każdemu mieszkańcowi Polski, który uważa, że jego prawa i wolności, w tym zwłaszcza wolność sumienia i religii zostały naruszone przez kogokolwiek, po wyczerpaniu wewnętrznych środków ochrony, możliwość wniesienia skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, którego wyroki są wiążące zarówno dla wnoszącego skargę, jak i dla państwa¹²⁰. Problematykę wolności sumienia i religii uwzględniono także w Konkordacie zawartym między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską w dniu 28 lipca 1993 r. w Warszawie¹²¹. Regulacje zawarte w Konkordacie uszczegółwiają kwestie związane z zakresem uprawiania kultu publicznego (art. 8 i 9), jak również nauczania religii w szkołach (art. 12), czy też spełniania praktyk religijnych w państwowych zakładach zamkniętych (art. 16 i 17)¹²².

¹¹⁸ Por. SOBczyk P., *Wolność sumienia i religii w art. 53 Konstytucji...*, s. 219.

¹¹⁹ Dz. U. 1993 nr 61, poz. 284 ze zm. Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności stanowi podstawę ochrony prawa człowieka w Unii Europejskiej. W postanowieniu art. 9 tej Konwencji określono zakres przedmiotowy ochrony, który dotyczy wolności myśli, sumienia i religii. Gwarancje te obejmują: prawo każdego do zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub poglądów. Wolność do uzewnętrzniania swych przekonań obejmuje uprawianie kultu i innych czynności religijnych, praktykowanie i nauczanie. Wobec tego nasuwa się wniosek, że państwo nie może pozbawić człowieka tej wolności, z uwagi na to, iż jest ona prawem ponadpaństwowym, które wynika z przyrodzonej godności osoby ludzkiej.

¹²⁰ Por. KRUKOWSKI J., WARCHAŁOWSKI K., *Polskie prawo...*, s. 81; ZIELIŃSKI A., *Środki ochrony wolności...*, s. 31.

¹²¹ Dz. U. 1998 nr 51, poz. 318.

¹²² Por. KRUKOWSKI J., *Konkordat Polski. Znaczenie i realizacja*, Lublin 1999, s. 78.

Zakończenie

W problematyce wolności sumienia i religii zawartej w wielu wypowiedziach Konferencji Episkopatu Polski, zwłaszcza z lat 1990 – 1997, dotyczących wolności religijnej w wymiarze indywidualnym można zauważyć nauczanie Soboru Watykańskiego II, szczególnie związane z Deklaracją o wolności religijnej *Dignitatis humanae*. Gwarancje wolności religijnej natomiast zawarte przede wszystkim w postanowieniu art. 53 Konstytucji RP stanowią kompromis pomiędzy poglądami ideologii liberalnej a nauczaniem *Vaticanum II*. Niemniej jednak uchwalenie Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. w dalszym ciągu nie zakończyło troski Kościoła katolickiego o stosowanie tej Ustawy Zasadniczej.

Istotne jest to, że gwarancje wolności religijnej wpisane do dyspozycji art. 53 Konstytucji RP nie wykluczają regulacji związanych z wolnością sumienia i religii na poziomie umów międzynarodowych. Istotne znaczenie posiada także fakt, iż przy tworzeniu katalogu wolności i praw człowieka i obywatela uwzględniono zapisy zarówno aktów prawa międzynarodowego, jak i ponadnarodowego. Należy również zaznaczyć, że przed przyjęciem Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. Polska ratyfikowała Europejską Konwencję o Ochronie Praw i Podstawowych Wolności, a także Pakty Praw Politycznych Organizacji Narodów Zjednoczonych. Niemniej jednak realizacja postanowienia art. 53 Konstytucji RP nie będzie możliwa bez udziału Państwa Polskiego w dialogu z instytucjami, które już ze swej natury służą w jakimś stopniu życiu religijnemu. Z uwagi na to należy mieć nadzieję, iż gwarancje konstytucyjne będą respektowane w Państwie Polskim.

Guarantee the freedom of conscience and religion in the Constitution of the Republic of Poland from 2 April 1997

The systemic transformation initiated by the Roundtable talks of 1989 made it necessary for Poland to amend its constitution, including the regulations concerning the freedom of conscience and religion. Reflecting only the Catholic Church's official positions, presents issues concerning the Catholic Church's position on religious freedom in the individual dimension, that is, the freedom of conscience and religion.

The Conference of the Polish Episcopate's 1990-1997 positions on religious freedom in the individual dimensions contained some of the most important aspects of

the teaching of the Second Vatican Council. The constitutional guarantees of religious freedom contained in the article 53 – freedom of conscience and religion – should be seen as a compromise between the principles of liberal ideology and the teachings of the Second Vatican Council.

Debate's counterparts were: the President of the Polish Republic, the Constitutional Commission of the National Assembly, the Constitutional Commissions of the two chambers of Polish Parliament: political Parties and citizens' movements as well as individual persons. More than that, as far as this freedom touches the crucial element of the human nature, it creates in every person a deep foundation for the existence of other freedoms.